DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Aksyonova, Svitlana, & Krimer, Borys (2026). Simeina polityka v Ukraini: novi pidkhody do yii rozbudovy i realizatsii [Family Policy in Ukraine: New Approaches to its Development and Imple men-tation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (64), 22—38.

УДК 314.146
JEL Classification: J13

СВІТЛАНА АКСЬОНОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

БОРИС КРІМЕР, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2103-6622
Scopus ID: 57190216225

СІМЕЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: НОВІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ РОЗБУДОВИ І РЕАЛІЗАЦІЇ

Упродовж усієї історії існування сімейна політика здебільшого демонструвала готовність реагувати на нові виклики, тенденції, перспективи, зміни. У контексті євроінтеграційного поступу України державна сімейна політика має здійснюватись із дотриманням принципів та цінностей ЄС, задокументованих у його Директивах, регламентах, рекомендаціях. Ці принципи частково вже враховані у більшості впроваджених в Україні стратегічних документів. Однак невпинні суспільні трансформації спонукають до перегляду окремих підходів формування та реалізації сімейної політики. Метою представленого дослідження є висвітлення нових підходів до подальшої розбудови і реалізації сімейної (насамперед пронаталістської) політики в Україні, враховуючи досвід країн ЄС і демографічні зміни. Новизна роботи полягає у тому, що визначено та охарактеризовано нові підходи у сімейній політиці в Україні. У дослідженні було

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

використано такі методи: аналіз і синтез наукової інформації, систематизація й узагальнення досвіду щодо сімейної політики у розвинених країнах світу і в Україні, бібліографічний аналіз тощо. Серед запропонованих підходів: неприпустимість жодного тиску, примусу у процесі прийняття репродуктивних рішень, повага до індивідуального вибору, але поряд з цим формування відповідального ставлення до рішень з питань репродуктивних планів, материнства/батьківства, організації сімейного життя, що має базуватись на інформованості та обізнаності щодо наслідків прийнятих рішень. Важливими характеристиками сімейної політики мають стати підтримка сім'ї не на окремих етапах її розвитку, а впродовж усього сімейного шляху; її комплексність, супроводжувана різноманітністю інструментів та напрямків, узгодженістю між ними і з іншими політиками, своєчасністю змін та послідовністю у діях поряд з постійним удосконаленням політики. У процесі оцінювання заходів сімейної політики варто поєднувати об'єктивні показники з суб'єктивними оцінками, надаючи перевагу суб'єктивним у випадку суперечливих результатів. Державні виплати на дітей необхідно розглядати виключно як інвестиції у їх розвиток, а не як стимулювання народжень. Дотримання цих та інших принципів і підходів не лише сприятиме підвищенню рівня сімейної політики, але й позитивно впливатиме на формування довіри суспільства до держави.

Стаття виконана в рамках НДР «Повоєнна демографічна політика України» (шифр: ІІІ-59-24), має дискурсивний характер і запропонована для подальшого обговорення.

Ключові слова: *Україна, сімейна політика, пронаталістська політика, принципи і підходи до сімейної політики.*

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Спричинені демографічними змінами виклики спонукають уряди та міжнародні організації спрямовувати зусилля на розробку нових напрямків і підходів політики у відповідь до них. Ці зміни актуалізували дискусії щодо інструментів, принципів побудови сімейної політики та її вплив на демографічний розвиток. Упродовж усієї історії свого існування сімейна політика здебільшого демонструвала готовність реагувати на нові виклики. Концептуальні рамки її побудови та спрямованість змінювались у різний час у різних країнах, відображаючи поточний набір, зміст і конфігурацію викликів. З початку ХХ ст. основними цілями сімейної політики у тих країнах, де вона набула розвитку, були боротьба з бідністю сімей з дітьми та підвищення народжуваності. З 1960-х рр. поступово почала поширюватись пріоритетність поєднання роботи та сім'ї, соціалізації дітей та гендерної рівності, а в останні десятиліття вагомості набули інвестиції в становище дітей задля формування людського капіталу, благополуччя та їх соціальної інтеграції [1]. Бажання поліпшити динаміку народжуваності супроводжує сімейну політику увесь час її існування, реагуючи певним загостренням на зниження до низького і наднизького рівня інтенсивності народжень. В Україні сімейна політика також зазнавала змін: в окремі періоди вона характеризувалась як політика «невтручання», іноді вона звужувала коло своїх завдань до досягнення суто пронаталістських цілей, а в інші періоди повністю відмовлялась від них, відшукуючи нові інструменти сприяння сім'ям із дітьми [2].

У щорічній доповіді *UNFPA «State of World Population 2025»* («Населення світу 2025»), повністю присвяченій проблемам народжуваності (тематична назва доповіді у 2025 р. «Справжня криза народжуваності: боротьба за репродуктивну автономію в епоху змін»), у вступі було зазначено, що «мільйони й мільйони людей досі не можуть реалізувати свої репродуктивні права та вибір», і саме ця «нездатність людей досягти бажаних цілей щодо народжуваності є справжньою кризою народжуваності», й саме сюди має бути спрямована першочергова суспільна увага, а не на питання «перенаселення» чи «недонаселення» [3]. Ця теза не лише є вагомою і заслуговує на увагу, але й спонукає до перегляду окремих підходів формування та реалізації сімейної політики.

Попри тривалу історію існування в Україні документів стратегічного характеру у сфері демографічної і сімейної політики, положення, на яких повинна будуватись сімейна політика, концептуально не сформульовані, мають певну фрагментарність, потребують переосмислення відповідно до сучасного розуміння ролі держави у підтримці сімей. Для сучасної України важливою є її євроінтеграційна перспектива, й подальший розвиток сімейної політики варто провадити із врахуванням принципів та цінностей ЄС, і саме це доводить **актуальність** представленого дослідження.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Більшість досліджень сімейної політики зіштовхується з труднощами концептуалізації: загальноприйнятого визначення сімейної політики та її об'єкта все ще не напрацьовано, різні науковці по-різному їх трактують [4], що пояснює багатоманітність в осмисленні розвитку понятєвої сфери. Водночас формулювання принципів сімейної політики потребує зрозумілого визначення її об'єкта, цілей та рамок, адже саме вони зумовлюють зміст і спрямованість політики. До того ж у сімейній політиці повинні враховуватись загальновизнані ціннісні орієнтири державної політики, цілі її розвитку, узяті міжнародні зобов'язання, бюджетні можливості, а також чітке розуміння інституції сім'ї та її трансформацій.

Найпоширенішим сучасним підходом є визначення сфери застосування сімейної політики як політики, орієнтованої на сім'ї з дітьми та зосередженої на їх благополуччі й функціонуванні [5]. Однак існують інші підходи, що включають до сфери сімейної політики також і міжпоколінну перспективу, зокрема догляд за дорослими [6]. Більше того, діяльність у розрізі вікових груп вважають одним із найважливіших організуючих підходів соціальної й сімейної політики [7]. У ще ширшому трактуванні сімейна політика орієнтується на інституцію сім'ї та зв'язки між державою та сім'єю [8].

Заслуговує на увагу сприйняття сімейної політики як політики впродовж всього життєвого шляху сім'ї *(family life course),* але не як «паралельного» існування з ним, а як взаємодія, врахування особливостей кожного етапу та допомога у вибудовуванні [9]. Загалом життєвий шлях розглядає-

ться як послідовність етапів, на кожному з яких (а також на переходах між ними) соціальна політика визначає та організовує підтримку сім'ї, управляє соціальними ризиками або запобігає появі тих, що притаманні окремим етапам життєвого циклу. Етапами можуть визнаватись проживання разом у період раннього розвитку стосунків, створення сім'ї (часто це офіційна реєстрація шлюбу), народження дитини, дошкільні та шкільні роки, трансформація та розпад сім'ї, міжпоколінна підтримка та активне старіння [10]. Пронаталістські мотиви спричинили розвиток сімейної політики в часи її зародження [1], метою пронаталізму на початку було виключно заохочення народження дітей [11], і ця логіка зберігається у низці країн Європи.

Іншими важливими складовими сучасної сімейної політики розвинених країн є гендерна — підкреслює гендерні відмінності життєвих шляхів; інтерсекційна — наголошує на важливості численних, різноманітних та складних відмінностей та нерівностей; соціально-інвестиційна — підтримує у сучасному осмисленні домінування розвитку держави загального добробуту в Європі; її суть полягає в інвестуванні у людський капітал на ранніх етапах, кращому забезпеченні ресурсами наймолодших вікових груп, більш ефективному згладжуванні переходів між життєвими циклами та кращому балансі між продуктивним та непродуктивним [10].

Попри широкі дискусії у різних колах науковців щодо сімейної політики деякі питання залишилися поза увагою. Більшість із них потребують врахування конкретних умов, в яких перебуває країна, особливо воєнних. До того ж сімейна політика має зважати на невпинність демографічних трансформацій.

Основними **методами** нашого дослідження є аналіз і синтез наукової інформації, систематизація й узагальнення досвіду щодо сімейної і пронаталістської політики у розвинених країнах світу та в Україні, структурно-логічний, порівняльний та бібліографічний аналіз.

Метою дослідження є висвітлення запропонованих нових підходів до подальшої розбудови і реалізації сімейної (насамперед пронаталістської) політики в Україні, враховуючи досвід країн ЄС і демографічні трансформації.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що визначено та охарактеризовано нові підходи у сімейній політиці в Україні, які доповнюють наявне у сучасному законодавстві бачення.

Виклад основного матеріалу. Сімейна політика існує на національному рівні й регульована національним законодавством країни. Відмінності у поглядах на сім'ю, які легко можна помітити у різних культурах, формують «прив'язаність» сімейної політики до особливостей / контексту конкретної країни. Це пояснює чому, попри значну конвергенцію сімейних політик на європейському просторі, простежуються суттєві розходження у її розробці та реалізації в окремих країнах. Утім, наднаціональ-

ний рівень є визначальним у формуванні політики — передусім стосовно країн-членів ЄС.

Євроінтеграційний процес, в якому перебуває Україна, зобов'язує враховувати цінності й принципи ЄС в розбудові сімейної політики. Окремі з цих принципів можуть не мати цілісного (окремого) формулювання або назви, але їх сутність доволі чітко визначена у документах з розвитку сімейної політики та її інструментів. Так, у Рекомендаціях Європейської Комісії 2013 р. щодо інвестицій у розвиток дітей зазначено принципи розробки відповідної політики, згідно з якими вона має бути спрямована на подолання дитячої бідності та соціальної ізоляції шляхом комплексних стратегій, що сприяють рівним можливостям, необхідність дотримання прав дітей і першочергове врахування їхніх інтересів за одночасної підтримки сімей як основних опікунів, важливість поєднання універсальних і адресних підходів з акцентом на дітей, які опинились у найбільш вразливому становищі, необхідність підтримки найвразливіших груп дітей, потребі у безперервності та довгостроковості політики, оцінці результатів тощо [12].

З 2017 р. у питаннях формування і реалізації національної сімейної політики (й соціальної політики загалом) країни ЄС орієнтуються на 20 принципів соціальної політики ЄС, викладених у розробці «Європейський стовп соціальних прав» *(«European Pillar of Social Rights», EPSR)* [13]. Ці принципи згруповані у три великі блоки:

1) рівні можливості та доступ до ринку праці — право на освіту та навчання впродовж життя, гендерна рівність й рівні можливості, активне сприяння зайнятості;

2) справедливі умови праці — гарантована та адаптивна зайнятість, гідна оплата, поінформованість при звільненні, соціальний діалог та залучення працівників, баланс між роботою та особистим життям, здорове, безпечне та добре адаптоване робоче середовище та захист даних;

3) соціальний захист та інклюзія — доступ до якісних послуг з догляду та дошкільної освіти, соціальний захист, допомога з безробіття, гідний мінімальний дохід, гідний дохід у похилому віці, доступність охорони здоров'я, інклюзія людей з інвалідністю, доступ до якісного довготривалого догляду, житло та допомога бездомним, доступ до якісних основних послуг [14].

Безперечно, зазначені принципи виходять за межі сімейної політики, але кожний її інструмент має перевірятись на відповідність цим принципам і узгоджуватись із задекларованими стратегічними цілями розвитку країни.

Наявні у країнах-членах ЄС сучасні інструменти сімейної політики, спрямовані швидко реагувати на виклики, спричинені демографічними трансформаціями, систематизовано Європейською Комісією у посібнику «Демографічні зміни в Європі: набір інструментів для дій» *(«Demographic change in Europe: a toolbox for action»)*. Зазначено, що політика повинна керуватися принципами гендерної рівності та міжпоколінної справедливості,

ґрунтуватись на місцевих реаліях (зокрема, враховувати особливості сільських або віддалених регіонів) і водночас зважати на глобальні тенденції (як-от зелений чи цифровий перехід) [15]. Представлені інструменти класифіковані за чотирма ключовими напрямками, синхронними з різними віковими контингентами населення ЄС та пов'язаними з ними викликами: 1) підтримка батьків через сприяння поєднувати професійну зайнятість і особисте життя, доступні послуги з догляду й гендерної рівності; 2) розширення прав і можливостей молодих поколінь через розвиток навичок і компетенцій, доступ до ринку праці та житла; 3) підвищення добробуту старших поколінь завдяки розвитку програм здорового і активного старіння (довголіття); 4) ефективне управління міграцією з метою усунення дефіциту робочої сили.

Принципи розвитку соціальної політики ЄС, релевантні розвитку сімейної політики, представлені у низці різних документів. Серед них чи не найважливішими є «Директива щодо балансу професійного та особистого життя» 2019 р. [16] та «Європейська гарантія для дітей» 2021 р., створена для боротьби з бідністю та соціальним відчуженням дітей шляхом забезпечення їх рівного й безкоштовного доступу до ключових послуг [17].

У законодавстві України принципи державної сімейної політики були задекларовані ще у Концепції державної сімейної політики у 1999 р. У той час це були: суверенітет і автономія сім'ї у прийнятті рішень щодо свого розвитку; диференційований підхід до надання державою гарантій соціального захисту сім'ї, який гарантує сталий рівень життя сім'ї; паритетна рівновага та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя; соціальне партнерство сім'ї та держави, що здійснюється на основі розподілу відповідальності за сім'ю між батьками, дітьми, іншими членами сім'ї та державою; пріоритетність інтересів кожної дитини незалежно від сім'ї, де вона виховується; наступність поколінь, що забезпечується передачею нащадкам сімейних, національних і культурних здобутків, традицій, звичаїв[1].

Наступним важливим документом стала «Концепція демографічного розвитку на 2005—2015 роки», ухвалена у 2004 р. Попри те, що окремо прописаних принципів у документі немає, в ньому зазначалась необхідність забезпечення комплексності демографічного розвитку та його координованості, відповідного ресурсного забезпечення, концентрація зусиль на вирішенні найбільш важливих демографічних завдань[2], що певною мірою стосується й сімейної політики.

[1] Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради від 17.09.1999 р. №1063-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text (дата звернення: 05.03.2026).

[2] Про схвалення концепції демографічного розвитку на 2005—2015 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.2004 р. №724-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2004-%D1%80#Text (дата звернення: 28.11.2025).

Зауважимо, що у «Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року», ухваленій у 2006 р., також не було визначено принципів[3]. А от наступна «Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року», ухвалена у 2024 р. (через дев'ять років після припинення дії попередньої), базується на таких принципах: людиноцентричність, яка означає, що найвищою цінністю визнається життя і добробут людини, забезпечення реалізації її прав і свобод; повага до вибору кожної людини у поєднанні із заохоченням поведінки, сприятливої для демографічного відтворення; рівність і недискримінація; ефективність і результативність; раціональність і прогностичність; інклюзивність, що передбачає врахування можливостей та інтересів усіх груп населення; врахування регіональних особливостей під час прийняття рішень; інформаційна об'єктивність як необхідність використовувати надійні системи збору, аналізу та моніторингу даних; верховенство права; забезпечення культури безпечної життєдіяльності[4].

Попри те, що наведений перелік принципів, здавалося б, охоплює усі важливі положення, є досить ґрунтовним і таким, що не повинен викликати масштабні дискусії, оскільки врахував різні думки широкого кола розробників Стратегії, новітні дослідження і спеціальні обстеження спонукають до необхідності переосмислення окремих принципів, їх уточнення, а також доповнення новими підходами до розбудови, реалізації, оцінки демографічної (зокрема сімейної) політики. Окреслимо ці підходи, які водночас можна розглядати й як принципи розбудови сімейної політики.

Жодного примусу, тиску, «нав'язування» у будь-який спосіб репродуктивних рішень. Цей підхід співзвучний з одним із перших принципів, на яких ґрунтована Стратегія демографічного розвитку України 2024 р., з принципом «поваги до вибору кожної людини». Щоправда, є друга його частина-доповнення — «у поєднанні із заохоченням поведінки, сприятливої для демографічного відтворення», що не дає змоги ототожнювати запропонований підхід з декларованим принципом. Ми переконані, що створення належних (сприятливих) умов для народження дитини є нормою (або й ознакою цивілізаційного розвитку держави) й у жодному разі не мають сприйматись як «заохочення» («стимулювання») народжень. Усі репродуктивні рішення мають прийматися особистістю / сім'єю вільно і відповідально. Навіть з гарним наміром — поліпшити демографічну ситуацію в країні — з боку держави не повинно бути маніпулювання, прихованого у формі «заохочення». Тому ми відстоюємо позицію, що не має бути жод-

[3] Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 879. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.12.2025).

[4] Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. №922-2024-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 02.03.2026).

ного нав'язування репродуктивних рішень, планів, або моделі дітородної поведінки, організації сімейного життя чи взаємин. У пріоритеті завжди повинно бути дотримання прав людини, зокрема, її репродуктивних прав, суспільна повага до прийнятих індивідуальних / сімейних рішень щодо дітонародження. У доповіді «Населення світу 2025» якраз і наголошується на збільшенні глобальних інвестицій у просування репродуктивної автономії (свободи) *(«reproductive autonomy»),* яка означає можливість для кожної людини приймати рішення щодо репродуктивного здоров'я і дітонародження самостійно та за сприятливих умов, незалежно від рівня народжуваності у країні [3].

Неприпустимість тиску важлива ще й з огляду на те, що в активний репродуктивний вік вступає покоління «зумерів», для яких примус слідувати встановленим приписам може спричинити реакцію протесту. Науковці Центру кінетики поколінь *(The Center for Generational Kinetics (CGK)),* що займається кількісними і якісними дослідженнями поколінь (у широкому визначенні цього поняття) у США та в усьому світі, дійшли висновку, що покоління «зумерів» привносить «нове визначення норми», більше того, воно є «провідником того, що з часом стане нормою для інших поколінь», й тому ті способи, якими користувались керівники щодо представників старших поколінь, із поколінням «зумерів» не спрацюють [18]. Якою раціональною не здавалася б норма «мати двох дітей», вона буде заперечуватись через її «нав'язування» (навіть якщо це буде представлено як «заохочування»). Ще більшої вагомості набуває можливість вибору, і цей вибір — у сприйнятті молодих людей — вони мають робити самостійно. Будь-які ідеї стосовно «штрафів» (на кшталт податку за бездітність) за поведінку, що не відповідає визнаним нормам (скажімо, «обов'язково мати двох дітей») будуть сприйматись украй негативно (більшою мірою ніж це можна було побачити в інших поколіннях).

Утім, неприпустимість тиску у будь-якій формі не означає недоцільність інформування про можливі наслідки прийнятих рішень. Навпаки, має бути *формування відповідального ставлення* до рішень з репродуктивних питань, материнства / батьківства чи організації сімейного життя, яке невідворотно пов'язане з поінформованістю. Доцільно дотримуватись нейтральності у наданні інформації щодо наслідків, висвітлювати, якими вони можуть бути у короткостроковій чи довгостроковій перспективах. Якщо, скажімо, жінка наважилась на переривання незапланованої вагітності, вона має усвідомлювати потенційні ризики свого рішення і бути готовою нести відповідальність (найперше, перед собою) за нього. Інший приклад, коли молоді сім'ї вирішують відтермінувати народження дитини, важливо, щоб вони були обізнані щодо планування сім'ї, сексуальної і контрацептивної культури, зміни репродуктивної функції з віком як у жінок, так й у чоловіків, можливостей зменшення потенційних ризиків,

або яких заходів варто вжити зараз, щоб можна було реалізуватись у батьківстві тоді, коли сім'я відчуватиме свою готовність до цього (наприклад, провести кріоконсервацію біоматеріалу). На жаль, необхідно визнати, що більшість тем, пов'язаних із репродуктивною сферою, або спрямовані «залякати», або формують відчуття безпечності.

Одночасне посилення репродуктивної свободи і відповідальності за обрану репродуктивну поведінку пов'язано з важливою тезою про те, що прийняття рішення про народження дитини знаходиться насамперед у зоні відповідальності сім'ї, а от створення умов для реалізації діторідних намірів і планів та задоволення потреби у бажаній для сім'ї кількості дітей — це відповідальність держави. Стимулювання народжуваності може перешкоджати формуванню відповідальності сім'ї за одну із найважливіших своїх функцій — народження і виховання дітей. Однак для того, щоб у сім'ї була можливість виконувати цю функцію, необхідною є державна підтримка і допомога. Відповідальне батьківство формує виважену потребу в дітях, необхідні знання для виховання та розвитку дітей, партнерські стосунки між батьками й дітьми протягом життя [19].

Наступний підхід-принцип — це *підтримка сім'ї впродовж всього її життєвого шляху*. Підтримку і допомогу сім'ям необхідно здійснювати на усіх етапах сімейного циклу. Одним із завдань «Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року» є «забезпечення комплексної державної підтримки сімей з дітьми (до досягнення дітьми повноліття)». Зауважимо, що державна підтримка сім'ї з підвищенням віку дитини відчутно зменшується та надається переважно тоді, коли сім'я опиняється у вкрай складних життєвих обставинах. Навіть межа повноліття все ще очікує на те, щоб державна підтримка поширилась до неї. До того ж проблеми у сім'ї з досягненням дитиною повноліття автоматично не зникають. Нові етапи розвитку сім'ї можуть супроводжуватись новими викликами, наприклад, прагнення дитини здобути вищу освіту в умовах платного навчання або потреба у перенавчанні чи зміні професії для когось із подружжя, старіння батьків чи хвороба родича, що супроводжується необхідністю щоденного догляду за ними тощо. Розпад сім'ї створює низку нових викликів, зокрема, загострює ризики бідності однобатьківських сімей та ускладнює можливості поєднання батьківства й зайнятості [20]. Усе більшої актуальності набуватиме догляд за літніми членами сім'ї, який часто також відбувається безпосередньо у родині. Загалом, розгортання процесу старіння населення й надалі збільшуватиме роль сім'ї, що може супроводжуватись низкою серйозних викликів, як-от необхідність поєднання догляду і професійної зайнятості, потреба вирішувати питання обмеженої мобільності, додаткові витрати, гендерна нерівність щодо здійснення доглядових функцій тощо. Зазначений підхід узгоджується з баченням ЄС інвестицій у ранній розви-

ток дітей, які повинні зменшити ризики бідності та якості життя впродовж усього життя дитини.

Важливість охоплення державною підтримкою усіх етапів розвитку сім'ї поряд з важливістю мати можливість вибору підводить до наступної частини: *комплексність у розвитку сімейної політики, що потребує різноманітності інструментів та напрямків*. Сімейна політика може розглядатись як сукупність сімейних політик, кожна з яких пов'язана з виконанням сім'єю окремої її функції, або яка стосується окремої сфери діяльності. Наприклад, балансування сімейних обов'язків та професійної зайнятості можна розглядати як один із напрямків сімейної політики або як автономну політику. З метою досягнення балансу між сім'єю і оплачуваною роботою мають бути розроблені різноманітні заходи, підходи, шляхи вирішення проблеми, щоб індивід або сім'я мали можливість вибрати такий, що найбільше відповідає їхнім потребам, або є найбільш прийнятним чи спроможним швидше отримати бажаний результат. Як елемент цього підходу (але його можна розглядати й як окремий підхід) є розвиток певної *гнучкості* безпосередньо щодо сімейної політики, що давала б можливість швидше реагувати на нові виклики, адаптувалась до змін, надавати перевагу тим чи іншим інструментам залежно від конкретних обставин.

Г. Нейєр і Г. Андерссон (G. Neyer & G. Andersson) виокремили три аспекти сімейної політики, пов'язані з «кількістю», «узгодженістю» та «часом». Фактично «кількість» у дослідженні описує кількість різних заходів чи інструментів, отже, стосується різноманіття. Аналізуючи вплив сімейної політики на народжуваність, вони звертають увагу, що це значною мірою залежить від того, чи існує «широкий спектр сімейної політики», чи діють лише поодинокі заходи, наскільки ці заходи є обмеженими. Так, наприклад, якщо дві країни мають дуже подібний захід сімейної політики, його вплив на демографічну поведінку і результат може бути доволі різним і визначатиметься тим, чи цей захід є єдиним, чи одним із багатьох заходів сімейної політики у країні [21]. Можна припустити, що кількість різноманітних заходів може «перейти» у якість сімейної політики, позитивно впливаючи на дітородну поведінку. Сучасні дослідження сходяться у тому, що саме збалансоване поєднання виплат, батьківських відпусток та послуг з догляду за дітьми (тобто важлива присутність усіх трьох складових) є потенційно ефективним підходом, що може сприяти підвищенню народжуваності. На противагу цьому незначні зміни в окремих важелях політики, найімовірніше, залишатимуться неефективним, натомість фактичний вплив сімейної політики на репродуктивну поведінку залежить від того, як люди сприймають політику та її наслідки для їх теперішньої та майбутньої перспективи [22].

Вельми важливо, щоб сімейна політика зосереджувалася не на окремих напрямках (як-от державна грошова допомога при народженні ди-

тини), а на різних сферах життєдіяльності особистості / сім'ї, які здатні впливати на репродуктивну (загалом демографічну) поведінку. Різноманітність означає, що сімейна політика поширюється на сім'ї різних типів, різних вікових груп, з різною кількістю дітей, з різним складом сім'ї тощо.

Якщо постановка питання — як швидше досягнути цілі, отримати результат — є важливою для сім'ї або, коли йдеться про створення необхідних умов для задоволення певних потреб, то очікування швидкого підвищення народжуваності може радше нашкодити. Зокрема, періодично висловлюються думки щодо недоцільності державних виплат, оскільки начебто вони не здатні підвищити народжуваність. Раніше зазначалось, що *державні виплати варто розглядати як інвестиції у розвиток дитини*, а не як спосіб стимулювання дітородної активності. Загалом, «результати» таких інвестицій навряд чи будуть зосереджені у часі, отже, й їх вимір є складним. На наше переконання, показники народжуваності лише частково можуть бути застосовані як індикатор ефективності сімейної політики, і навіть використовуючи їх потрібно бути обережними у висновках. По-перше, вже неодноразово підтверджувалось, що запровадження на кшталт різкого і вагомого збільшення державних виплат при народженні дитини здебільшого змінюють календар народжень, а не вичерпану когортну народжуваність. По-друге, одночасно можуть діяти декілька факторів, здатних впливати на зміни у народжуваності. Зокрема, зростання кількості народжень, яке спостерігалось в Україні у період з 2002 р. по 2012 р., було зумовлено низкою різних чинників, серед яких: збільшення чисельності контингентів жінок у найактивнішому дітородному віці, реалізація відкладених через соціально-економічну кризу 1990-х рр. народжень, поліпшення соціально-економічної ситуації у країні та рівня добробуту сімей на початку нового тисячоліття, віра у кращі перспективи для країни, надання вагомої допомоги при народженні дитини та інші. Відокремити дію одного чинника від іншого повністю неможливо.

Тоді цілком логічно виникає запитання: якщо показники народжуваності не можуть уповні охарактеризувати ефективність сімейної (точніше, пронаталістської) політики, то як можна оцінити цей ефект інакше? У 2004 р. аналізуючи сімейну політику у Норвегії М. Ронсен (M. Rønsen) зазначала, що проблема зі сукупними даними полягає у тому, що «сума індивідуальних поведінок» не обов'язково відображатиме «середню індивідуальну поведінку», тому дані на рівні окремих індивідів є кращим джерелом для аналізу впливу сімейної політики [23]. Дещо пізніше Г. Нейєр і Г. Андерссон (G. Neyer & G. Andersson) також стверджували, що ефект сімейної політики щодо народжуваності можна належним чином оцінити лише за умови вивчення її впливу на індивідуальну поведінку, враховуючи особливості сімейної політики та її різні зв'язки з вимірами часу, простору та використання [21]. Вплив на рівні окремих індивідів можна виявити за

допомогою суб'єктивних оцінок, наданих під час вибіркових спеціальних опитувань. Такі обстеження мають проводитись на регулярній основі, обов'язково містити низку запитань стосовно чинних чи нових заходів / рішень політики з уникненням ситуації швидкого вибору «соціально схвалюваних» відповідей. Причому доцільно з'ясовувати, як характеризують запроваджені заходи ті, хто вже має досвід (був залучений до заходів, користувався послугами); ті, хто формує групу потенційних користувачів, і населення загалом. Наприклад, «Національне опитування щодо сприйняття і обізнаності населенням соціальної політики в Україні» (2024) проявило суттєву різницю у відповідях отримувачів соціальних виплат і тих, хто не отримував такі виплати [24].

Зазначене можна сформулювати як *принцип комбінованого оцінювання: комбінування суб'єктивних оцінок сімейної політики з об'єктивними показниками*. На його користь указує й та обставина, що об'єктивні чинники щодо дітонародження діють здебільшого опосередковано, через суб'єктивне сприйняття індивідами, в умовах невизначеності та соціальних потрясінь вплив суб'єктивного в детермінації народжуваності вагомо посилюється [25]. У згадуваній раніше доповіді *UNFPA* також підкреслюється значення індивідуального, і саме тому під час її підготовки було проведено обстеження, метою якого був намір дізнатись у респондентів про їхні прагнення та що вдалося реалізувати стосовно репродуктивних планів, а також зрозуміти труднощі, з якими вони зіткнулися [3].

Суб'єктивна складова оцінювання сімейної політики значною мірою залежить від довіри людини до держави. В умовах швидких політичних змін, недовготривалих заходів, що мали позитивний ефект, прийняття важливих для сім'ї рішень ускладнено тим, що окремі фактори, наприклад, надання допомоги при народженні дитини, не можуть бути взяті до уваги через високу ймовірність їх скасування або зниження їх вагомості (згадаймо про відміну диференціації державних виплат при народженні дитини у 2014 р. або як змінювались умови у програмі «Муніципальна няня»). Отже підхід, який передбачає *розбудову довіри суспільства до держави,* також стосується сімейної політики.

Прагнення різноманітності заходів / інструментів сімейної політики підводить до наступного принципу її розбудови — *узгодженості* як заходів, напрямків, дій у рамках сімейної політики (чи навіть у межах одного напрямку), так й з іншими політиками (сферами). Утім питання узгодженості різних програмних документів, зокрема стратегій, конкретних планів з їх реалізації, ухвалених на різних рівнях влади, рішень, дотичних царини сім'ї та народжуваності, вже багаторазово порушувалось у публікаціях і публічних виступах. Однак дискусії, які розгортаються навколо нового проєкту Трудового кодексу України, багато із положень якого суперечать уже ухваленим законам, зумовлює необхідність знову повторити цю тезу.

Варто звернути увагу на окремі темпоральні характеристики формування і реалізації сімейної політики: *своєчасність і послідовність*. Яскравим прикладом в Україні є історія вже згадуваної державної допомоги при народженні дитини, потреба збільшення розміру якої виникла задовго до того, як це було реалізовано. Період в 11 років, коли зафіксований розмір допомоги при народженні дитини не переглядався, є занадто тривалим для сучасного світу з його стрімкими змінами. Занадто довго вирішувалось питання надання оплачуваної відпустки при народженні дитини для її батька. Позитивний вплив надання таких відпусток на репродуктивну поведінку, що проявлялось у більшій ймовірності народження у сім'ї ще однієї дитини, був виявлений ще наприкінці 1990-х рр. [23]. Україні ж потрібні були ще майже два десятиліття, щоб запровадити такі відпустки.

А от історія змін у програмі «Муніципальна няня» є прикладом непослідовності у політиці. У період запровадження цієї програми було передбачено надання послуг з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку або шестирічного віку в окремих випадках (фактично це була компенсація частини витрат сім'ї на оплату няні)[5], з метою уможливити поєднання батьківства із професійною (оплачуваною) зайнятістю. Під час поширення епідемії *Covid*-19 були запроваджені законодавчі зміни, відповідно до яких значно звузилось коло отримувачів цієї послуги[6], а наприкінці 2022 р. із переліку тих, хто має право на компенсацію послуги, вилучено ще й сім'ї з двома і більше дітьми до трьох років. У результаті всіх змін програма «Муніципальна няня» перетворилась на інструмент підтримки лише окремих категорій сімей, що не відповідає реальному попиту, і втратила свою значимість як дієвий інструмент балансування сімейних обов'язків і оплачуваної роботи.

Поряд з цим варто уникати поспішності прийняття рішень. Зокрема, на нашу думку, запровадження програми «єЯсла» певною мірою є поспішним, оскільки не усі дошкільні заклади обладнані надійними і комфортними для маленьких дітей укриттями, не з'ясовано реальний попит і зацікавленість батьків у послугах ясел для дітей у віці від 1 до 2 років, не продумані механізми компенсації за перебування дитини у закладі неповний день, є сумніви щодо позитивного впливу такого вимушеного для багатьох батьків кроку (адже після року не надаватиметься вже допомоги) на фізичний і психологічний розвиток дитини.

[5] Деякі питання надання послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня»: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 р. № 68. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.02.2026).

[6] Про внесення змін до Порядку відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня»: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2021 р. № 1323. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1323-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 03.02.2026).

Важливим принципом також є поєднання адресності з універсальністю, зазначений в Рекомендаціях Європейської Комісії 2013 р. В Україні він набуває ще більшої актуальності в умовах воєнного стану і перебування в різних умовах сімей, що мешкають на різних територіях.

Запропоновані підходи не вичерпують повний їх перелік і не означають їх непорушність. Однозначним є необхідність змін, недоцільність орієнтації на застарілі принципи, що втратили свою силу.

Висновки та напрями подальших досліджень. Сучасна сімейна політика не має чіткої концептуалізації, допускає різні трактування й еволюціонує відповідно до викликів демографічного розвитку. Міжнародний досвід і наукова дискусія засвідчують важливість підтримки сімей на всіх етапах їхнього розвитку, інвестиційності у баченні гендерної та інтерсекційної спрямованості, а для України необхідною є також євроінтеграційна перспектива.

Принципи сімейної політики ЄС не мають кодифікованої форми, але широко представлені у документах, що узгоджують та регламентують інструменти політики країн-членів ЄС. В Україні принципи демографічної політики задекларовані у Стратегії демографічного розвитку на період до 2040 р. (2024) й їх можна охарактеризувати як загальноціннісні.

Сімейна політика України потребує розбудови на принципах, які, окрім загальних цінностей, мають зорієнтувати її на підтримку сімей на різних етапах їх розвитку, враховувати демографічні трансформації та євроінтеграційну перспективу. Сімейна політика повинна створювати сприятливі умови для вільного, відповідального та усвідомленого вибору демографічної поведінки упродовж усього життєвого циклу сімей. Неприпустимими є будь-які дії з примусу, тиску чи «нав'язування» репродуктивних рішень, планів. Важливим є поширення інформування про можливі наслідки тієї чи іншої поведінки, формування відповідального ставлення до прийнятих рішень з репродуктивних питань, у сфері материнства / батьківства чи щодо організації сімейного життя.

В Україні подальшого розвитку у сімейній політиці набуває комплексний підхід, в рамках якого були б представлені різноманітні напрямки та інструменти, здатні підтримувати сім'ю як на різних етапах її життєвого шляху, так й у різних сферах життєдіяльності, що уможливить повноцінне функціонування сім'ї. Комплексність і різноманітність задля уникнення протиріч потребують дотримання принципу узгодженості, що стосується як заходів / напрямків сімейної політики між собою, так й з заходами інших політик.

На нашу думку, в оцінюванні сімейної політики не варто орієнтуватись лише на показники народжуваності (зростання чи зниження інтенсивності народжень). Більш достовірно оцінити ступінь прийнятності (ефект) заходів чи нововведень у сімейній політиці можливо завдяки комбінуванню об'єктивних показників з суб'єктивними оцінками, надаючи перевагу останнім у випадку суперечливих результатів. Варто підкреслити

необхідність своєчасності та послідовності імплементації сімейної політики, якщо запроваджені заходи отримали схвальну суспільну оцінку попри відсутність відображення у статистичних показниках. Урешті-решт, комплексність, своєчасність, послідовність, гнучкість поряд з постійним удосконаленням інструментів і підходів зумовлює формування ще однієї цінності — довіри сімей, всього суспільства до уряду і держави.

ЛІТЕРАТУРА/REFERENCES

1. Bahle, T. (2023). Family policies in long-term perspective. In: M. Daly et al. (Eds.). The Oxford Handbook of Family Policy Over the Life Course. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.013.6
2. Kurylo, I. O., & Aksyonova, S. Yu. et al. (2023). Population of Ukraine. Demographic situation during the first thirty years of independence. Kyiv. https://doi.org/10.15407/\978-966-00-1899-0
   [Курило, І. О., & Аксьонова, С. Ю. та ін. (2023). Населення України: нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності.
3. United Nations Population Fund (UNFPA) (2025). State of world population 2025: The real fertility crisis — The pursuit of reproductive agency in a changing world. https://doi.org/10.18356/9789211591576
4. Šmeringaiová, M., & Bleha, B. (2026). Conceptual ambiguity, geographic bias and gender gap in research on family policy. *Sage Open,* 16 (1). https://doi.org/10.1177/21582440251412461
5. Daly, M. (2020). Conceptualizing and analyzing family policy and how it is changing. In: Nieuwenhuis, R. & Van Lancker, W. (Eds.). *The Palgrave Handbook of Family Policy*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_2
6. Chiara, S., & Wolfgang, K. (2010). Can we identify intergenerational policy regimes in Europe? *European Societies,* 12, 675—696. https://doi.org/10.1080/14616696.2010.483006
7. Lynch, P. J. (2009). Age in the welfare state: The origins of social spending on pensioners, workers and children. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511606922
8. Eydal, G. B., & Rostgaard, T. (Eds.). (2018). *Handbook of Family Policy*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781784719340
9. Van Winkle, Z. (2020). Family policies and family life course complexity across 20th-century Europe. *Journal of European Social Policy,* 30 (3), 320—338. https://doi.org/10.1177/0958928719880508
10. Daly, M. et al. (Eds.). (2023). Introduction: Family change, family life courses, and family policy. In: *The Oxford Handbook of Family Policy Over the Life Course*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.002.0010
11. Hašková, H., & Dudová, R. (2021). Children of the state? The role of pronatalism in the development of Czech childcare and reproductive health policies. In: *Intimacy and Mobility in an Era of Hardening Borders. Gender, Reproduction, Regulation,* 181—198. Manchester University Press. https://doi.org/10.7765/9781526150226.00019
12. European Commission (2013). *Investing in children: Breaking the cycle of disadvantage*. https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/investing-in-children-breaking-the-cycle-of-disadvantage.html
13. European Commission (2017). *European Pillar of Social Rights*. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union_en

14. European Commission (2017). *The European Pillar of Social Rights in 20 principles*. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-20-principles_en
15. European Commission (2023). *Demographic change in Europe: A toolbox for action*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023DC0577
16. Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers (2019). *Official Journal of the European Union*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1158&from=EN
17. Government Portal (2025). The European Child Guarantee as Part of Ukraine's European Integration Progress. https://www.kmu.gov.ua/news/yevropeiska-harantiia-dlia-ditei-chastyna-ievrointehratsiinoho-postupu-ukrainySluzhba
[Урядовий портал (2025). Європейська гарантія для дітей — частина євроінтеграційного поступу України].
18. Dorsi, D., & Villa, D. (2020). Zconomy: How Gen Z Will Change the Future of Business. Yakaboo Publishing. Kyiv.
[Дорсі, Д., & Вілла, Д. (2020). Zкономіка: як покоління Z змінює майбутнє бізнесу. Пер. з англ. Yakaboo Publishing].
19. Dumanska, V. P. (2015). Responsible parenthood: theoretical aspect. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika,* 3 (25), 75—86. https://doi.org/10.15407/dse2015.03.016
[Думанська, В. П. (2015) Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 3 (25), 75—86].
20. Krimer, B. O. (2019). Policy of support for single parents: current state and development prospects. *Demography and Social Economy,* 2 (36), 39—51. https://doi.org/10.15407/dse2019.02.039
[Крімер, Б. О. (2019). Політика сприяння одиноким батькам: сучасний стан та перспективи розвитку. *Демографія та соціальна економіка,* 2 (36), 39—51].
21. Neyer, G., & Andersson, G. (2008). Consequences of Family Policies on Childbearing Behavior: Effects or Artifacts? *Population and Development Review*, 34, 699—724. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2008.00246.x
22. Vignoli, D., & Guetto, R. (2025). Policies and Fertility: Pronatalist vs. Structural Approaches. In: Schoen, R. (Eds). Advances in Social Demography. *The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis*, 59. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-89737-5_3
23. Rønsen, M. (2004). Fertility and family policy in Norway — A reflection on trends and possible connections. *Demographic Research,* 10, 265—286. https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.10.10
24. Kyiv School of Economics (2024). National survey on public perception and awareness of social policy in Ukraine. https://www.unicef.org/ukraine/media/48646/file/KSE_MoSP_UNICEF_report_Sociology_Ukr.pdf.pdf
[Київська школа економіки (2024). Національне опитування щодо сприйняття і обізнаності населенням соціальної політики в Україні].
25. Kurylo, I., & Aksyonova, S. (2023). The impact of objective and subjective factors on fertility in times of uncertainty. *Demography and Social Economy,* 2 (52), 21—39. https://doi.org/10.15407/dse2023.02.021
[Курило, І., & Аксьонова, С. (2023) Вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів на народжуваність у періоди невизначеності. *Демографія та соціальна економіка*, 2 (52), 21—39].

Стаття надійшла до редакції журналу 13.04.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 27.04.2026
Дата публікації: 23.06.2026

Svitlana Aksyonova, PhD (Economics), Leading scientific worker
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

Borys Krimer, PhD (Economics), Senior Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2103-6622
Scopus ID: 57190216225

FAMILY POLICY IN UKRAINE: NEW APPROACHES TO ITS DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION

Throughout its entire history, family policy has largely demonstrated a readiness to respond to emerging challenges, trends, prospects, and transformations. In light of Ukraine's European integration process, state family policy must be implemented in accordance with the principles and values of the EU, as enshrined in its Directives, regulations, and recommendations. These principles have already been partially incorporated into the majority of strategic documents adopted in Ukraine. However, continuous societal transformations necessitate a revision of certain approaches to the formulation and implementation of family policy. The aim of the present study is to elucidate new approaches to the further development and implementation of family policy — with particular emphasis on pronatalist policy — in Ukraine, taking into account the experience of EU member states and ongoing demographic changes. The novelty of the study lies in the identification and characterisation of new approaches within family policy in Ukraine. The research employs such methods as analysis and synthesis of scholarly literature, systematisation and generalisation of family policy experience in developed countries and in Ukraine, as well as bibliographic analysis. Among the proposed approaches are: the inadmissibility of any form of pressure or coercion in reproductive decision-making; respect for individual choice; and, concurrently, the fostering of a responsible attitude towards decisions concerning reproductive plans, motherhood/fatherhood, and the organisation of family life — an attitude that must be grounded in awareness and informed understanding of the consequences of such decisions. Key characteristics that family policy should embody include the provision of support for family not at individual stages of its development, but throughout the entire family life course; a comprehensive character, accompanied by a diversity of instruments and policy directions, coherence among them and with other policy domains, timely adaptation, and consistency of action alongside continuous policy improvement. In evaluating family policy measures, objective indicators should be combined with subjective assessments, with preference given to the latter in cases of conflicting results. State child benefits must be regarded exclusively as investments in children's development, rather than as incentives for childbearing. Adherence to these and other principles and approaches will not only contribute to raising the quality of family policy, but will also exert a positive influence on the formation of public trust in the state.

Keywords: Ukraine, family policy, pronatalist policy, principles and approaches to family policy.